

Чуйко О. Психологічна безпека в умовах конкурентної взаємодії студентської молоді/О.Чуйко.-- Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки – Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип.19. – С. 164-173.

УДК 159.9:316.6

Оксана Чуйко

ББК 88.53

Психологічна безпека в умовах конкурентної взаємодії студентської молоді

У статті проаналізовано переживання психологічної безпеки (небезпеки) особистості студента в умовах конкурентної взаємодії. Виокремлено показники психологічної безпеки особистості в ситуації конкуренції. Виявлено, що серед студентів домінує уявлення про конкуренцію як боротьбу, змагання, і такі уявлення є внутрішньо прийнятними. Проте, встановлено переважання негативних емоцій при конкуренції. Досліджено усвідомлення меж власної психологічної безпеки опитуваних, та їх уявлення про межі психологічної безпеки опонентів. Результати дослідження свідчать про наявність суб'єктивного переживання конкурентної взаємодії як такої, що може загрожувати психологічній безпеці особистості студента.

Ключові слова: психологічна безпека, конкуренція, взаємодія, студентська молодь.

Сучасне суспільство часто характеризується як середовище постійної конкуренції. Причому мовиться про конкуренцію у різних сферах життя: у міжособистісній взаємодії, у сімейних відносинах, під час навчання у школі, ВНЗ, у професійному середовищі, у політиці, в міжнародних відносинах тощо. У особистості формуються певні уявлення про сутність, методи, принципи конкуренції, на основі яких вона і вступає у дану взаємодію. Особливу увагу варто приділити конкурентній взаємодії студентської молоді, яка уже є активним учасником суспільних процесів, а незабаром стане суб'єктом

професійної діяльності. Актуалізується проблема психологічної безпеки студентської молоді під час конкурентної взаємодії. Адже важливо під час навчання у ВНЗ формувати конкурентоздатну особистість, яка впевнена у своїх здібностях, знаннях, вміннях, готова до вирішення складних професійних завдань, володіє соціально-психологічною компетентністю, здатна будувати конкурентну взаємодію на чесних, відкритих, ділових засадах, а також має відчуття захищеності у власних виявах, у процесі самореалізації, у планах на майбутнє.

Конкуренцію розглядають як вид міжособистісної взаємодії (Г. Андреева, Л.Орбан-Лембрик, С.Томас та ін.), як принцип суспільного розвитку (О. Александрова), в контексті навчальної діяльності (А.Поддьяков), через конкурентоздатність як важливу якість особистості чи команди у професійній діяльності (Л. Карамушка). Загалом, згідно психологічного підходу, конкуренція виступає необхідним елементом буття людини, в процесі якого індивід здійснює своє прагнення до самоствердження, самовияву.

До питань психологічної безпеки звертались І.Баєва, Б.Еремеев, Н.Ефимова, Т.Колесникова, В.Соломин, Л.Михайлов, Л.Маликова, Т.Шатровой, В.Шапарь, А.Тимченко, В.Христенко, А.Сухов, О.Ліщинська та інші. Авторами розглядаються різні аспекти психології безпеки – психологія безпеки особистості, середовища (зокрема, професійного, навчального). Проте, недостатньо вивченим виявилось питання психологічної безпеки конкурентної взаємодії студентської молоді.

Мета – проаналізувати ознаки психологічної безпеки особистості в умовах конкурентної взаємодії студентської молоді.

Більшість концепцій психологічного підходу розглядають конкуренцію як необхідну умову соціально-психологічної взаємодії, яка присутня у будь-якій сфері соціальних відносин (сім'я, партнерство, професійна діяльність, навчання тощо), є невід'ємним елементом буття людини, згідно з яким прагнення

особистості конкурувати з іншими зумовлене необхідністю самоствердження й досягнення психологічного комфорту.

Андреева Г.М., вивчаючи конкуренцію як один із типів міжособистісної взаємодії, практично ототожнює її із конфліктом. Зміст конкуренції (як і кооперації) визначається тим загальним контекстом діяльності, в яку вона включена [2, с.106-108].

Конкуренція розглядається як одна із форм міжособистісної взаємодії, яка характеризується досягненням індивідуальних чи групових цілей та інтересів в умовах протиборства з індивідами чи групами, які прагнуть досягти таких самих інтересів та цілей [7, с.285].

На думку Александрової О.С., конкуренція втілює прагнення людей до самоствердження, до утвердження принципів і тенденцій соціального розвитку, які вони захищають. Конкуренція може мати як інтегруючі, так і дезінтегруючі впливи на соціальні процеси. Поширення конкуренції призводить до мобілізації всіх творчих сил особистості, викликає необхідність подолати жалість до себе і співчуття до суперника, сприяє вдосконаленню трудових навичок, кваліфікації, підвищенню пізнавальної та підприємницької активності її соціальних суб'єктів. Конкуренція несе в собі і негативні наслідки. Вона відображає і деструктивні тенденції міжсуб'єктних відносин на рівні вчинків, дій, а також на емоційному рівні [1].

Конкуренцію розглядають і як цивілізовану взаємодію особистостей (груп, організацій), яким не потрібно шукати суперників для того, щоб бути першими, як шлях до вдосконалення, самодостатність. Бути конкурентоспроможним означає на високому рівні виконувати свою справу, або намагатись цей рівень постійно підвищувати, професійно та особистісно вдосконалюватись, при цьому нема потреби постійно когось «перемагати» [9, с.88].

Представники гуманістично-орієнтованих напрямів у психології (А.Маслоу, К.Роджерс, І.Ялом, А.Ленгле, Н.Пезешкіан та інші) наголошують на індивідуальності, унікальності людського буття. Виходячи з цього, порівнювати

двох особистостей не варто. Порівнювати можна лише особистість на різних етапах її розвитку. В такому розумінні конкуренція постає як саморозвиток, пошук власного індивідуального стилю діяльності з опорою на власні здібності, самореалізація.

Можна окреслити два основні погляди на природу конкуренції. Перший – конкуренція як боротьба, змагання, суперництво, де важливо за будь-яку ціну досягти власної цілі. Другий – конкуренція як прогрес, шлях вдосконалення, прагнення розвитку.

Конкуренція як вид взаємодії, який часто пов'язують із конфліктом, боротьбою, може впливати на психологічну безпеку особистості. Під психологічною безпекою розуміють переживання особистістю психологічного комфорту. Дослідники виокремлюють психологічну безпеку особистості та психологічну безпеку середовища.

Основними показниками психологічної безпеки особистості є усвідомлення власного статусу, почуття власної гідності, їхньої недоторканості, відсутність тривоги, впевненість, надійність, емоційне прийняття себе, відкритість до нового досвіду, наявність перспективи та планів на майбутнє, відсутність впливів, які здійснюються на свідомість всупереч бажанням індивіда, готовність до змін та стійкість навіть при несприятливих умовах, протидія стресовим чинникам, переживання захищеності в конкретній життєвій ситуації, усвідомлене, рефлексивне відношення людини до життя, яке сприяє рівновазі та розвитку [3; 5; 6; 8, с.7-8].

Психологічна безпека соціального середовища (в якому і відбувається конкуренція) виявляється у відсутності психологічного насилля при взаємодії між людьми, у сприянні задоволення основних потреб у особистісно-довірливому спілкуванні [3]. При психологічній безпеці соціального середовища у індивіда нема підозр та відчуття небезпеки від оточуючих, він відкритий до спілкування, довіряє людям та цього ж очікує від них. Взаємодія розглядається як потенційно позитивна та оптимальна з точки зору ефективності спільної

діяльності та життя[4]. Соціальне середовище може бути як психологічно безпечним (взаєморозуміння, згуртованість, міжособистісна сумісність, емпатія, довіра у спілкуванні, адекватність групових норм), так і психологічно небезпечним (міжособистісні конфлікти, непорозуміння, несприятливий соціально-психологічний клімат, дезорганізованість у спільній діяльності, внутрігруповий мобінг, групова поляризація, тощо).

Особистісна психологічна безпека визначається і наявністю моральних цінностей самого індивіда та його оточення. Важливим аспектом тут виступає узгодженість особистісних та групових (суспільних) цінностей.

Ефимова Н. звертає увагу, що процес формування та розвитку психологічної безпеки особистості виявляється у відображенні людиною зовнішніх умов у вигляді певної суб'єктивної моделі, за допомогою якої відбувається регуляція її діяльності та поведінки [5]. Згідно трансактної моделі стресу (Лазарус, Фолкман) у межах психологічного підходу, стрес виникає, коли ситуація оцінюється людиною як така, що виснажує або перевищує її ресурси унаслідок загрози, шкоди або виклику. Подібно й переживання психологічної небезпеки з'являється, коли особистість оцінює ситуацію як загрозову, з якою складно чи неможливо справитись. Відповідно, поведінка людини визначається не тільки зовнішніми чинниками, а й інтерпретацією нею цих чинників.

Конкуренція виявляється у ситуації особистісної чи ділової взаємодії. Умови й особливості конкуренції постають для її учасників як соціальне середовище, як соціальна ситуація такої взаємодії. Психологічна безпека особистості студента у конкуренції визначається суб'єктивним оцінюванням ситуації як безпечної, комфортної, такої, що спонукає до розвитку чи викликає почуття небезпеки. При цьому соціально-психологічними вимірами безпеки особистості у конкуренції виступають способи, морально-психологічні принципи міжособистісних відносин, соціально-психологічний клімат групи, в якій відбувається конкуренція, наявність та способи вирішення конфліктів, групові норми, цінності тощо. В нашому дослідженні основна увага

приділяється показникам психологічної безпеки особистості, проте, враховано також характеристики соціально-психологічної ситуації конкурентної взаємодії.

У опитуванні взяло участь 64 студенти третього та четвертого курсів напряму підготовки «Психологія», ДНВЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Проведено дослідження соціальних уявлень студентської молоді про їх конкурентну взаємодію на основі аналізу мовних конструктів. Для аналізу відчуття психологічної безпеки студентської молоді у ситуації конкурентної взаємодії увагу зосереджено на наступних показниках: розуміння студентами поняття «конкуренція», суб'єктивне значення конкуренції для опитуваних, відчуття, емоції, моральні принципи, а також дозволи та «межі» способів конкуренції.

Виявлено, що більшість опитуваних загалом трактують конкуренцію як «боротьбу», «змагання за власні інтереси» (92% висловлювань), тільки 6,5% висловлювань пояснюють конкуренцію як «процес самовдосконалення», «розвиток», «здорова боротьба».

Суб'єктивна значущість конкуренції представлена наступними мовними конструктами: «боротьба за ціль» (23%), «самоствердження» (21%), «вміння відстояти власні інтереси» (15%), «долання труднощів», «першість» (12%), «задоволення власного Я» (5%), «робить сильнішим» (3%), «обов'язкова частина взаємодії» (3%). Перелічені твердження показують суб'єктивну оцінку конкуренції переважно як боротьбу, причому як внутрішньо прийнятну (разом 81% висловлювань).

Виявлено 19% мовних конструктів, що розглядають конкуренцію як внутрішньо неприйнятний спосіб взаємодії («щурячі перегони», «марна трата часу», «заздрість», «відсутність співпраці», «агресивна форма самореалізації» та ін).

Встановлено, що під час конкурентної взаємодії виникають як позитивні, так і негативні емоції. До позначень негативних емоцій відносяться 60% мовних

конструктив – «страх» (12%), «переживання, тривога» (12%), «гнів, агресія» (10%), «напруга» (5%), «роздратування» (4%), «негативні емоції» (2%), інші – 15% (по 1,5% та 1% на висловлювання). 40% мовних конструктив пояснюють конкуренцію через позитивні емоції – «бажання стати кращим» (10%), «мобілізація», «збудження» (5%), «впевненість у своїх силах», «азарт» (відповідно по 4%), інші (15%). Відмічено, що домінують негативні емоції при сприйнятті конкурентної взаємодії, які не сприяють відчуттю психологічної безпеки.

Опитувані аналізують як здобутки, так і втрати при конкурентній взаємодії. До здобутків відносять: «досягнення», «задоволення» (30%), «досвід», «знання», «саморозвиток» (24%), «сила», «впевненість» (10%), «перемога», «перевага» (8%), «стимул», «ресурс», «рух» (6%). Мовні конструкти, що відображають втрати у конкуренції: «внутрішні сили», «енергія», «здоров'я» (31%), «спокій», «нерви» (11%), «рівновага», «стриманість» (7%), «час» (7%), «нічого» (11%), «довіра», «друзі» (6%), а також «гідність», «ідея» та інше (відповідно по 1,5%). Тобто, студенти усвідомлюють, що у конкуренції є здобутки (про них говорять більше), проте є і втрати, які можуть розглядатись як ознаки порушення психологічної безпеки особистості.

Досліджено психологічні межі конкурентної взаємодії стосовно себе та стосовно іншого. Мова йде про дії, які б ніколи не змогли опитувані чинити опитувані стосовно опонентів, та дії, які б не хотіли, щоб опоненти здійснювали стосовно них. До мовних конструктив, що вказують на заперечення застосування протиправних дій у ситуації конкуренції відносимо «фізичне насилля», «бійка» (13%), «приниження гідності іншої людини» (11%); «злочини», «протиправні дії», «вбивство» (10%), «агресія щодо близьких» (1% висловлювань). До мовних конструктив, що відображають недопустимі в конкуренції аморальні дії, належать: «грубо», «неетично», «йти по головах» (15%); «обман», «брехня», «блеф» (14%); «підступність» (13%); «всупереч власним цінностям» (4%),

«зрада» (4%); «звернення до пікантної інформації» (2,5%); «немає обмежень» (4%).

Мовними конструктами, що відображають небажані протиправні дії з боку конкурента, виявились «наси́льство», «тиск» (20%); «вчинки, що протидіють закону» (10%); «плітки», «інтриги», «наклеп» (6%); «не хочу, щоб щось здійснювали» (3%), «торкались особистих проблем, сім'ї» (3%). До мовних конструктів, що відображають порушення культури спілкування та взаємодії як небажаного способу поведінки з боку опонента, можна віднести «обман», «підлість» (19%); «те, що не бажаю іншому» (4%); «повна критика» (3%); «дії, що руйнують уявлення про мене», «порушує моральні принципи», «піднімали голос», «нецензурна лайка» (відповідно по 1%). Серед мовних конструктів, які вказують на небажані форми соціальної взаємодії з боку опонента виявлено «маніпуляція» (8%); «жертвність», «жалість», «втеча» (відповідно по 1% висловлювань). Тобто, у опитуваних є усвідомлення про дії, що можуть порушити їх психологічну безпеку та психологічну безпеку опонента у конкурентній взаємодії.

Проаналізовано уявлення опитуваних про морально-психологічні принципи конкурентної взаємодії сучасної молоді. Виявлено, що на думку досліджуваних, серед сучасної молоді домінує деструктивні принципи конкуренції (загалом 83% висловлювань). Серед них переважають: «кожен за себе», «виживає сильніший», «будь-які способи дієві» (43% висловлювань); «використання жорстких методів», «нехтування мораллю» (21%); «безкомпромісність», «знецінення іншої людини» (10%). Про наявність конструктивних принципів конкуренції стверджують наступні конструкти: «цілеспрямованість», «лідерство», «самореалізація», «повага до опонента», «індивідуальний підхід» (загалом 7% висловлювань). Тобто, опитувані переконані про домінування деструктивних, аморальних принципів у конкурентній взаємодії серед сучасної молоді. Хоча, виявлено 70%

висловлювань, які відображають очікування у опитуваних конструктивних способів конкуренції від опонентів.

Разом з тим, 61% мовних конструктів свідчить, що опитувані в основу конкурентної взаємодії ставлять моральні принципи («етичні», «християнські» принципи (36%), «чесність», «об'єктивність», «справедливість», «повага» (18%) та інші). 39 % мовних конструктів говорить про актуальність психологічних засад конкурентної взаємодії для опитуваних («впевненість», «спокій», «рішучість», «задоволення власних потреб» та інше).

Тобто, очікування про способи конкуренції та уявлення про принципи конкурентної взаємодії інших учасників не співпадають. Виявлено неузгодженість і стосовно самих принципів конкуренції -- опитувані розглядають власні принципи конкуренції як морально-психологічні, конструктивні, а принципи оточуючого середовища – як деструктивні, загрозливі. Відсутність стабільного підґрунтя для оцінки соціально-психологічної ситуації конкуренції може стати основою для порушення психологічної безпеки особистості.

Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

- Серед опитуваних домінує уявлення про конкуренцію як про боротьбу, причому таке ставлення до конкуренції є внутрішньо прийнятним, відповідно незначна частина опитуваних розглядає конкуренцію як розвиток, вдосконалення;
- Конкурентна взаємодія викликає як позитивні, так і негативні емоції. Переважають негативні емоції при сприйнятті конкурентної взаємодії, які не сприяють відчуттю психологічної безпеки;
- Виявлено усвідомлення меж власної психологічної безпеки опитуваних, та їх уявлення про межі психологічної безпеки опонентів;
- Серед опитуваних домінують уявлення про деструктивні принципи конкурентної взаємодії у сучасній молоді, в той час, як вони самі заявляють про моральне підґрунтя їх конкурентної поведінки. Виявлено неузгодженість між

очікуваннями щодо дій у конкуренції опонентів (як конструктивних) та уявленням про принципи конкуренції опонентів (як деструктивних).

На основі узагальнень результатів дослідження припускаємо, що відчуття психологічної безпеки опитуваних у конкурентній взаємодії пов'язане із суб'єктивною оцінкою конкуренції. Виявилось, більшість студентів суб'єктивно розглядають конкуренцію як боротьбу, і це для них є прийнятним. І хоча самі заявляють про морально-психологічні основи конкурентної взаємодії, у оточуючому соціальному середовищі вбачають домінування деструктивних принципів, які порушують відчуття психологічної безпеки, підтвердженням чого є переважання негативних емоцій при конкуренції, усвідомлення не тільки здобутків, але і втрат. Тому варто зосередити увагу на розширенні уявлень студентів про конкуренцію як про особистісний та професійний розвиток, де основним способом взаємодії є самовдосконалення та повага до іншого, а не боротьба та маніпуляція.

Перспективами дослідження є розробка програми формування конструктивних навиків конкурентної взаємодії на основі морально-психологічних принципів, які б сприяли розвитку особистості, її конкурентоздатності, та супроводжувались відчуттям психологічної безпеки.

1. Александрова О.С. Багатоманітність проявів феномену конкуренції в сучасному суспільстві /О.С.Александрова // Вопросы духовной культуры – Философские науки. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33462/27-Aleksandrova.pdf?sequence=1>

2. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений /Г.М.Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 376с

3. Баева И.А. Психологическая защищенность и психологическая безопасность современного человека/ И.А.Баева// Материалы конференции

«Психолог и общество: диалог о взаимодействии». Москва, 12 февраля 2008г. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www/web.ruscenter.ru/conf2/baeva.doc.

4. Еремеев Б.А. Психология безопасности, психологическая безопасность и уровни развития человека/ Б.А. Еремеев// Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма: Сборник научных статей по материалам Первого Международного Форума (Санкт-Петербург, 5-7 июня 2006 г.) /Под общ. ред. И.А. Баевой, Ш. Ионеску, Л.А. Регуш /Пер. Н.Л. Регуш, С.А. Чернышевой. - СПб.: ООО «Книжный Дом», 2006. С.101-103. – Интернет-ресурс. – Режим доступа:

<http://humanpsy.ru/yeremeyew/bezopasnost>

5. Ефимова Н.С. Основы психологической безопасности: учеб. пособие / Н.С. Ефимова.– М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2010.– 192 с.

6. Психология общения. Энциклопедический словарь /Под общей редакцией А. А. Бодалева. — М.: Когито-Центр. -- 2011. — Интернет-ресурс. — Режим доступа: http://communication_psychology.academic.ru/833

7. Словарь психолога-практика / Сост.С.Ю.Головин. – Мн.: 2001.—961с.

8. Соломин В.П. Психологическая безопасность: учебное пособие. /В.П.Соломин, Л.А.Михайлов, Т.В.Маликова, О.В.Шатровой. - М.:Наука,2005.- 372с.

9. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л.М.Карамушки. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 366с.

10.Чуйко О. Уявлення студентської молоді про конкуренцію як міжособистісну взаємодію в сучасному суспільстві/ О.Чуйко // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. – Вип.19. – Ч.2. – С.71-78

Psychological safety in the competitive interaction between students

In the article it is analyzed the experience of psychological safety (risk) of the student's personality in the competitive interaction. It is determined the indicators of psychological security of personality in the competitive situation. It is detected that among students the idea of competition as a struggle, competition is dominating and such an idea is inherently acceptable. The predominance of negative emotions in the competition is established. It is investigated the awareness of the limits of respondents' own psychological security and their understanding of the limits of psychological security of the opponents. The results of research indicate a subjective experience of competitive interaction itself, which can threaten psychological safety of the student's personality.

Keywords: psychological safety, competition, cooperation, students.

Відомості про автора:

Чуйко Оксана Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»